

□ H. Ş. Çağatay Çapraz
Szeged University

ALTAYİK KÖKENDEN FİN-UGORLUĞA
MACARİSTAN'DA FARKLI DİLBİLİMSEL YAKLAŞIMLAR
ALTERNATIVE LINGUISTIC APPROACHES IN HUNGARY
FROM ALTAIC ROOTS TO FINNO-UGRIANNESS

Özet

Macaristan'da doğuculuk düşüncesi, Habsburg idaresine bir tepki olarak doğmuş, siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda ülkelerine çıkış noktası arayan bazı Macar entelektüelleri tarafından desteklenmiştir. Ancak Macar Türkolojisinin XVIII. yüzyıla dayanan geçmişi dolayısıyla söz konusu fikir, ilmi bir kimlik kazanmış ve adını tarihe Ugor-Türk savaşı denen akademik bir çekişmeyle duyurmuştur.

Macar turanizmi Altay milletlerinin kadim kültürlerindeki ortak noktaları aramakta, bunu tarih, dil bilimi ve antropoloji vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. Bu anlamda kapsayıcı yapısını korumakla beraber, XX. yüzyılın getirdiği kataklizma nedeniyle politik bir fikir olarak komşu ülkelere karşı tavrı savunmacıdır; millet psikolojisindeki "Avrupa'da yalnız" sendromu turanizmin bugüne değin Macar toplumunda ve biliminde yaşam alanı bulmasını sağlamıştır. Bu çerçevede alternatif dil teorileri öne sürülmüş ve bu teoriler toplumun belli bir kesiminde kabul görmüştür.

Bu çalışmada turanizmin ortaya çıkışı, dil bilimsel tutumu ve Fin-Ugor dil kuramına karşı öne sürdüğü savlar pozitivist ilkeler göz önünde bulundurularak incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca *diletantizmin* neden olduğu bilgi karmaşası dikkate alınıp, Altayik bir ulus olma düşüncesinin toplumsal algıdaki yerine değinilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Anahtar Kelimeler: Macaristan, Türkoloji, Turanizm, Fin-Ugor Dilleri, Milli Kimlik.

Abstract

In Hungary, idea of eastism arose as a reaction against Habsburg hegemony. It was supported by some Hungarian intellectuals who searched a solution for their country in the field of politics, economy and culture. However, because of Hungarian turcology had a history which extended to XVIII century mentioned idea gained a scientific identification and it announced its name to history by an academic contention which was called Ugric - Turkish War.

Hungarian turanism tries to find the common points in the ancient cultures of Altaic nations and accomplishes that with the aid of history, linguistics and anthropology. In this sense it preserves its container components. Nevertheless, because of cataclysm which was brought by XX. century, as a political idea its attitude is defensive against the neighboring countries; by dint of "we are alone in Europe" syndrome in psychology of nation, hitherto turanism has found living space in Hungarian society and science. In this context, alternative language theories were asserted and those theories were accepted by the certain part of the society.

By taking into account positivist principles, this study aims to reflect the emerge of turanism, its linguistic attitude and arguments which has been asserted by turanism against the Finn - Ugor language theory. Besides, the study examines its place in social perception of being an Altaic nation by considering information confusion which has occurred owing to dilettantism.

Key Word

Key Words: Hungary, Turkology, Turanism, Finno-Ugric Languages, National Identity.

Altayik Köken Düşüncesinin Doğuşu ve Turanizm

Macarlığın Türklükle bağlantısı olduğu düşüncesi, onların diğer göçebe milletlerle olan sıkı ilişkisine dayanmaktaydı. Orta Çağ kroniklerinde geçen bilgiler hem bu bakış açısını yansıtıyor hem de güçlendiriyordu: 1210 civarında Kral Béla'nın vakanüvisi tarafından yazılan Anonymus Gesta Hungarorum adlı kronikte Attila'nın Macar kralı olduğu kaydedilmiştir (*Anonymus Gesta Hungarorum* 1977: 5). 1220 yılı civarında kaleme alınan Macar-Leh Kroniği'nde Macaristan'ın Attila tarafından ele geçirildiğine ve Árpád Hanedanlığı'nın Attila'nın soyundan geldiğine değinilmektedir (*A Lengyel - Magyar Vegyes Krónika* 2004: 227-228). 1200'lerin ortalarına doğru Split Pisikoposu Tamás, Hun-Macar bağından bahsederken onların Pannonia topraklarını Roma'dan aldıklarından bahsetmektedir (Lengyel 1972: 9-10). Kral IV. László döneminde saray rahibi Kézai Simon, yazdığı kronikte yine Hun-Macar akrabalığını anar (*Kézai Simon Mester Krónikája* 1862: 19-20). Dahası Hun-Macar akrabalığı düşüncesi XIV-XV. yüzyılın çeşitli kroniklerinde de kendini göstermiştir. Örneğin István Werbőczy'nin *Tripartitum* (1990: 29) adlı kitabında ve Rönesans döneminde Kral Mátyás'ın vakanüvisi Bonfini'nin eserinde Hun-Avar-Macar akrabalığından söz edilmektedir (Nemeskürty 1925: 42).

Nasyonalizm dönemiyle birlikte millet bilinci, toplumsal bağlar yerine dil ve kültür bağlamında yeniden şekillendi. Ancak bu kavramlar da Macar halkında milli aidiyetlik düşüncesinin hemen oturmasını sağlayamadı. Millet öncelikle aristokratların ait olabildiği bir kurumdu ve dil, mevcut yapıyı sağlamlaştırmaktaydı: Macaristan'da XIX. yüzyıl reform dönemini başlatan István Szécshenyi'ye kadar devlet ve eğitim dili ve dolayısıyla aristokratların dili Latinceydi (Asztalos – Pethő 1933: 347). Halk arasında ise din ve kadim tarih düşüncesi uzun süreler daha etkisini korudu (Mikó 1943: 4). Komşuları tarafından kendilerine verilen adın da etkisiyle Macarlarda Hun-Macar aynılığı duygusu gelişti. Aynı zamanda göçebe kültürün giyim, savaş aletleri gibi alanlardaki yansıması böyle bir algının ortaya çıkmasını kolaylaştırdı (Nagy 2003: 118).

Aslına bakılırsa her millette olduğu gibi Macarlarda da millete dayalı kimlik anlayışının yerleşmesinin ardından dini temel alan kültürel kimlik, yerini milletin mitleştirilmesine bıraktı. Bu süreçte Alman romantizmi büyük rol oynadı. Araştırmacılar, politikacılar, yazarlar Johann Gottfried von Herder'in düşünce dünyasından ilham alarak tarihte, halk şarkılarında, dilde, mezarlarda ve daha sonra genlerde kendi milletlerinin kökenlerini ve çıkarlarını aramaya koyuldular (Doğan 2006: 120). Macar turanizmi bu sürecin getirdiği bir sonuçtu.

Turan kavramını ilk kez 1839 yılında Ferenc Pulszky kullansa da ilk bilimsel değerlendirme Max Müller tarafından yapılacaktı. O, dünya dillerini üç gruba ayırmaktaydı: Hint-Avrupa dil ailesi, Sami dil ailesi ve bu iki gruba da dahil olmayan tüm Avrasya dilleri (1855: 92). Böylelikle turanizmin de temelleri atılmış oldu. Ármin Vámbéry ve József Budenz derhal Macarlığın Orta Asya bağlantıları üzerinde incelemelere başladılar. Böylelikle Macar bilim tarihinin en ilginç dönemlerinden biri başlamış oluyordu: "Ugor-Türk Savaşı" [Ugor-Török Háború]. Ancak Müller'in Vámbéry'yi hayal kırıklığına uğratabilecek saptaması çok geçmeden geldi: "*Dil biliminde turan gruplandırması oldukça önemli. Bazı bilim adamları buna aile nitelendirmesi yapmak istiyor, ancak aile kavramını Ari ve Sami dilleri için kullanıyorsak turanlıları şüphesiz sınıf ya da grup olarak ele almamız gerekir; ama dil ailesi olarak değil*" (1873-1874: 227-273). Max Müller'in bakış açısına göre aslında diller kültürel olarak iki gruba ayrılmaktaydı; yerleşik hayata geçmiş milletlerin dilleri ve göçebe milletlerin dilleri. Turan dilleri ise ikinci gruba dahil olmaktadır (Kincses 1991: 26).

Turanizmin ortaya çıkışı dönemin Macar Hükümeti tarafından destekleniyor ve ekonomik alternatifler sunacağı düşünülüyordu. Bu kaygıyla kaleme alınan ilk eser Lajos Sassi Nagy'ın kitabıydı (1909). Kültürel alanda ise en önemli çalışma Sándor Körösi Csoma tarafından gerçekleştirildi. Körösi Csoma konuyla ilgili olarak görüşünü şöyle dile getiriyordu: "*Fin-Macar teorisi yanında kılıç kuşananlara Macarlığın Attila'nın milleti olduğunu kanıtladığım zaman görevim sona erecek*" (Baktay 1942: 41).

Fin-Ugor teorisi karşıtlarına göre Macarların doğu kökenli olduğunun görmezden gelinerek Finlerle özdeşleştirilmesi, Viyana Arşidüklüğü tarafından desteklenmekte ve onun politik çıkarlarına hizmet etmektedir (Hary 1976: 94-101). Bu çerçevede 1910 yılında Alajos Paikert İngiliz, Amerikan ve Alman Asya cemiyetlerini örnek alarak Budapeşte'de Turan Cemiyeti'ni [Turáni Társaság] kurdu. Cemiyetin kuruluş amacıyla şu ifadeler geçmekteydi: "...Macarların kökleri ve akrabalıkları meselesi aynı zamanda coğrafi, tarihi, halk bilimsel, dil bilimsel, arkeolojik, antropolojik vesaire araştırmalara ihtiyaç duymaktadır..." "...Tarihsel yalanlara bir ulus inşa etmek mümkün değil. Bizim bütün bunları bilimin yenilmez silahlarıyla ispatlamamız gerekir ve bu görev Turan Cemiyeti'nin ödevidir... ...Hedefimiz Asyalı ve bizimle akraba Avrupa milletlerinin bilimini, sanatını ve ekonomisini incelemek, tanıtmak, geliştirmek ve Macar çıkarlarıyla ahengini sağlamaktır... ...Cemiyet altruistik yönelimlidir, işlevi politik unsurlar içermez..." (Cholnoky 1940: 14).

1920 yılında Jenő Cholnoky ve Balogh Benedek Barátosi tarafından Turan Birliği [Turán Szövetség] kuruldu. Birliğin amacı "*ırkımızın bilincinin geliştirilmesiyle Macarlığın maddi ve manevi temelinin güçlendirilmesi ve akraba turan milletlerinin kültür ve ekonomi alanındaki ilişkilerinin takviyesi*" şeklinde belirtiliyordu (Dessewffy 1921: 74-76).

Turan düşüncesinin yayılma eğiliminden dolayı dönemin tarihçilerinden Gyula Szekfű oldukça sert bir eleştiri kaleme aldı: "...Turanzim eğer hafif bir derste işitiliyorsa, bugün vatan sever stilin bir aracı; politik anlamda kullanılıyorsa, XIX. yüzyıl yoğun ulusal ilizyonunun gecikmiş, buna rağmen hiç düzeltilmemiş bir baskısıdır. Eğer ilmi gerçeklere ait düşünceler arasında vücut bulursa, o zaman yeterli azimle reddetmenin mümkün olmadığı kaba bir yanılgıdır" (1929: 30-37).

Peki Fin-Ugor dil teorisinin Habsburg baskısı sonucu kabul edildiği fikri ne kadar doğrudu? Karşılaştırmalı dil bilim XVIII. yüzyılda ortaya çıktığı zaman pek çok bilim adamının aklındaki temel sorulardan birisi Orta Avrupa'da konuşulan Macarcanın Fin ve bağlantılı dillerle akraba olup olmadığıydı. Fince bağının kanıtlanmasında Macar bilim adamları önemli rol üstlendiler. 1770'de Kopenhag'da János Sajnovics *Demonstratio* başlıklı Latince eserini yazmaya başlamış, Macarlar ve Laplar arasındaki akrabalık bağına değinmiştir. 1799'da diğer bir Macar, Sámuel Gyarmathi *Affinitas* adlı eserini Göttingen'de yayımladı. Burada Macarcanın Fin tipli dillere olan yakınlığından bahsediyordu. Yaklaşık yarım asır sonra Budapeşte'de ilginç bir olay yaşanacaktır. Ünlü tıp doktoru Pál Bugát 1863 öğretim yılı başladığında yerel idareden Pest Üniversitesi'nde bir Fin-Ugor bölümünün açılmasını talep etmiş; ancak isteği geri çevrilmiştir (Hajdu 1998: 56-62).

Fin-Ugor teorisinin Habsburg baskısıyla kabul edildiği yönündeki fikre karşı dil bilimci Gábor Bereczki şunları söylemekteydi: "*Fin-Ugor dillerinin akrabalığı, Hint-Avrupa dillerinin akrabalığını ele alırken kullanılan yöntemlerin aynısı uygulanarak ortaya kondu... Bilim dünyası elde edilen sonuçları kabul etti. Bu sonuçlar yüz yıldan fazladır üniversitelerde ayrı bir uzmanlık alanı olarak ele alınmakta ya da Macar çalışmalarının bir parçası olarak öğretilmektedir...*" (2010: 37)

Fin-Ugorizm ve Konsolidasyon

Macaristan'da sosyalist devrin kapanmasıyla birlikte edebiyat ve dil bilimi alanlarında ciddi yenilikler kendini gösterdi. Özellikle kitap basımı konusundaki liberalleşme entelektüel yaşamın hızla değişmesini beraberinde getirdi (Doğan: 2007: 182). Bu değişim sürecinde Macarcanın bir Fin-Ugor dili olduğu tanısı kesinlik kazandı. Bu alanda iki önemli isim karşımıza çıkmaktadır: Péter Domokos ve Károly Rédei.

Fin-Ugorist edebiyat tarihçisi ve dilbilimci Péter Domokos Sovyetler Birliği çatısı altında yaşayan azınlıkların dili, edebiyatı ve folklorü üzerine araştırmalar yapmış, çalışmalarını özellikle Udmurtlar üzerinde yoğunlaştırmıştır. Domokos'un Uralistik Okuma Kitabı [Uralisztikai Olvasókönyv] (1977) ve Péter Hajdu ile kaleme aldıkları Finnugor-Samoyed Efsaneleri ve Söylenceleri [Finnugor-Szamojéd (Uráli) Regék és Mondák] (1984) adlı eserleri etimoloji biliminde en çok dikkati çekenlerdir. Bilimsel faaliyetleri neticesinde Uluslararası Fin-Ugor Kongresi'nin [International Congress for Fenno-Ugric Studies] daimi katılımcısı olmuştur. Ayrıca 1989'da temeli atılan Fin-Ugor Yazarlar Birliği'nin (Finnugor Írók Szövetsége) kurucularından biridir.

Péter Domokos 1990 yılında, İskitlerden Laponya'ya [Szkítiától Lappóniáig] adlı kitabını yayımladı. Eserin alt başlığı olarak Dil Akrabalığı ve Kadim Tarihin Edebiyatımızdaki Yankısı [A Nyelvrokonság és az Óstörténet Visszhangja Irodalmunkban] adını seçmişti. Domokos eserinde Macarların Fin-Ugor kökenli olmaları dışında bir arayışa girmenin ütopyik bir macera olacağını belirtmekteydi. Ona göre Fin-Ugor akrabalığını reddetmek dil biliminden çok sosyal psikolojinin alanıydı ve Fin-Ugor dillerinin akrabalıkları, Hint-Avrupa dillerinin akrabalıkları kadar açık olup, aksi durumda Latin, Yunan, Kelt, Alman vesaire milletlerin dil kökeni incelemelerinin verdiği sonuçlar da bir yanılgıdan ibaretti (1990: 28).

Notlarından devam edelim: *“Macarların Fin-Ugor kökenleri o denli açıktır ki, bunun reddi ile bütün dil bilimi çökecektir. Macarca ve diğer Fin-Ugor dillerinin akrabalığı bugün artık dil bilimsel araçlarla çürütülebilecek bir sav değildir. Kaldı ki, hayali yaklaşımlar içindeki dil bilimciler Fin-Ugor ve Türki dilleri karşılaştırmaktan kaçınmakta, sadece bütün sistemin reddini dile getirmektedirler. Onların ayaklarını bastıkları zemin bilim değil inanç ihtiva etmektedir.”* Eserinin yazış amacını bu şekilde özetlerken düşünce yapılarından dolayı Fin-Ugor karşıtlarının tavrını hiç birşeyin değiştiremeyeceğini belirtir; ancak ekler: *“...Şundan eminim ki, bu çabalarımız bir anlam içermektedir. Henüz ütopyik rüyalarca zehirlenmemiş kişiler için prolifaktik bir amaç sunmaktayız”* (1990: 30-32).

Fin-Ugor dil teorisinin resmiyet kazanmasında Domokos kadar önemli yere sahip olan Károly Rédei, yoğun biçimde Obi-Ugor dillerini incelemiştir. Çalışmalarında dil akrabalığına dayalı *diletant* bakış açısını eleştirmiştir. Kadim Tarihimizin Sorunları [Óstörténetünk Kérdései] adlı eserinin ilk elli sayfasında sadece Ural dil ailesini oluşturan Fin-Ugor ve Somoyed millerinden bahsetmekte, milletlerin ortaya çıkışlarının oldukça zorlu bir süreç olduğunu belirtirken şunları kaydetmektedir: *“Elbette diğer milletlerde de olduğu gibi Urallı kadim milletlerin antropolojik bir tutarlılığı bulunmamaktadır, ayrıca Macarlık bağımsız ömrü sırasında bek çok milletle kaynaşmıştır...”* (2003: 41)

Daha sonra yazar, Ural ve Fin-Ugor bağlantısının Macar ses, biçim ve cümle yapısındaki yerini ele alır. Rédei kitabında bunula yetinmeyerek Macarlığın Fin-Ugor kökenlerinden şüphe duyulmasını *diletantizm* olarak nitelendirmektedir: *“Diletant dil bilimciyi öncelikle ne ilgilendirir? Her şeyden önce kelimelerin kökeni. Biçim ve cümle genellikle inceleme alanlarının dışında kalır. Kurallı ses*

uyuşmalarını tanımamaktadırlar. Rüya alemine ait şanlı tarihin araştırılması için keyfi ses benzeştirmeleri yapmakta ve bunun için kadim tarihi bahane etmektedirler... ..Bu denli aşırıya kaçmasa da şanlı tarihin araştırılması için hissedilen zorunluluk komşu milletlerde de bulunmaktadır (Çavuşesku'nun Roman devletinin kuruluşunun 2050. yılını kutlatması gibi). Bütün bunlar milli bilinçteki negatif bir değişimi işaret etmekte ve ayrı bir monografiyi hak etmektedir. Diletant, ütöpik bakış açısına sahip fikre göre önce Habsburg daha sonra Sovyet sistemi Macarlara bu 'utanç verici' geçmişi kabul ettirdi" (2003: 43).

Bundan sonra Rédei eserinde, Sümerler ve Türkler bağlamında Macarlarla akrabalığı oldukları düşünülen milletleri ele alır. Vardığı sonuç yalındır: "Türklerin, özellikle Bulgar Türklerinin Macarlığın maddi ve manevi gelişiminde büyük rolü olmuştur. Ancak bu ortak bir kökeni işaret etmekten ziyade birlikte yaşamının bir sonucudur." Rédei'ye göre Fin-Ugor teorisi karşıtlarının düşüncelerinde politik bir eğilim bulunuyordu ve bu politik bakış açısı oldukça keskin ve kararlı bir şekilde Fin-Ugor teorisiyle mücadeleye girişti. Bu bakımdan onları bilimsel yöntemlerle ikna etmek mümkün olmayacaktır (2003: 136-137).

Doğucu Düşüncelerin Bugünü

Farklı yöne göç etmek ve bir Türk boyunun idaresi altına girmek gibi etmenler neticesinde MÖ. 1000 civarında Macarlar Ural boylarından ayrılmışlar¹ (Bárczi 1975: 267), dahası dönemin Arap seyyahları, daha sonra Bizanslı kronikçiler tarafından tutulan kayıtlarda Türk ya da İskit adı altında tanımlanmışlardır (Györffy 1986: 73). Bu durum Macar köken araştırmaları konusunda önemli sorunları beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Macarlığın Ural kökenlerine karşı öne sürülen tez, günümüz Macar bilim çevrelerinde daha çok ilmi bir sapma olarak değerlendirilmekteyse de bu yöndeki çalışmalar varlığını sürdürmektedir.

Türkçe-Macarca dil akrabalığının temel çıkış noktası Runik alfabe idi. Sekel topraklarında Türk kökenli runik alfabe uzun süre kullanılmıştı. Rekonstrüksiyonu gerçekleştirilememiş olmakla birlikte bu durum bir tartışma ortamı yaratmıştır.

1992 yılında dil bilimci Géza Varga tarafından Budapeşte'de Yazı Tarihi Araştırma Enstitüsü [Írástörténeti Kutatóintézet] kuruluyordu. Géza Varga aslında bir jeolog olsa da tamgalar ve Macar runik yazısı konusunda iki kitap ve kırkın üstünde makale yayımladı. Sekel yazısının Türk kökenli olduğuna dair Bronz Çağı Yazısı [Bronzkori Írásbeliség] adlı editörlüğünü yaptığı kitapta beş çalışmasını sundu (1993).

Enstitü tüm dünya dillerinin merkezine Macarca'yı almış ve araştırmalarını buradan yola çıkarak gerçekleştirmiştir. "Cennet dili" (Varga 1998: 21) olarak tanımladıkları Macarcanın kökenlerini incelerken Sekel runik yazısını temel almışlar ve elde ettikleri bulgularla Hun alfabesinin Sekel harfli Macar runik alfabesi olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Varga 1998: 64). Enstitüye göre kendilerinin ulaştıkları verilerle karşılaştırdığında akademik bilim çevreleri ya şimdiye kadar yaptıkları araştırmalarda uygun yöntemleri izlemediğinden doğru bir sonuç alamamış ya da bu konuya gerektiği önemi vermemiştir (Varga 2001: 39-40).

Fin-Ugor dil birliğine karşı çıkan önemli bilim adamlarından birisi Arkeolog Kornél Bakay idi. Macaristan'da Tarih Araştırmacısının Kaderi [A Történetkutató Sorsa Magyarországon] adlı yazısında komünist idarenin kuruluşuna değinerek bunun Macar ilmi hayatında büyük bir travmaya yol açtığını

belirtir. Ona göre bu dönemde kaleme alınmış bir çalışmanın herhangi bir akademik değer barındırması söz konusu değildir: “*Macar Bilimler Akademisi 60’lı yılların ortalarından itibaren parti denetimi altına girdi, kurumun idaresine marksistler yerleştirilmişti... ..Herbiri marksist, doğmatik bir bakış açısına sahip ve bugün dahi bilim dünyasında ciddi etkiye sahip olan insanlar. Resmi olarak kabul edilmiş eski tarihli bir doğmayı, Fin-Ugor kökenini ve akrabalık teorisini benimsemeyenlere karşı vahşi bir öfkeyle tepkilerini dile getiriyorlar ve onları yargılıyorlar*” (2004: 13).

Aslına bakılırsa çatışan her iki fikrin temsilcileri birbirini benzer üslupla eleştirmektedir. Örneğin Orta Çağ tarihçisi Bálint Hóman daha 1930’da kaleme aldığı satırlarda şunları kaydetmekteydi: “*Amatörler bilimsel olmayan araçları kullanmaktadırlar ve bilimsel olmayan bir adalet arayışının bakış açısına sahiptirler. Bilimsellikten uzak yöntemler, politik görüşler, mezhepçilik, kozmopolitizm, enternasyonalizm, yanlış anlaşılmalı vatan severlik, gazete makaleleri, diğer başka faktörler ve daha da ötesi bu araştırmacıların kendi öncelikli yargıları onları etkisi altına almaktadır*” (2002: 350).

Bakay, Macarlık ve Avrupa [Magyarság és Európa] adlı makalesinde daha önceki yazılarına oranla çok daha cesur bir adım attı: “*Hem dil bilimsel, hem arkeolojik hem de genetik incelemeler ve bunların yanı sıra yazılı kaynaklar çerçevesinde, resmi olarak kabul edilen Fin-Ugor teorisi ve sonsuz göç olarak adlandırılan ilmi olmaktan uzak ilkel kuram ortadan kaldırılmalıdır. Macar dili konuşan milletler kaynaklarda farklı isimlerde geçmektedirler: Sabir, Hunugur, Türk, Başkurd, Hazar, Macar, Magyar, Hungar. Önemli bir nüfusa sahip bu millet Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasından Karpat Havzası’na göç etti. Bu göçler çeşitli dalgalarda cereyen etti; ancak onlar bu toprakların yabancısı değildi; kadim akrabaları zaten bölgede yaşamaktaydı.*” Ona göre Sekel köken sorununun çözülmesi, Karpat havzasında yurt kurmanın nispeten barışçıl sürecini ve Avrupa milletlerinin Macarlara karşı hissettiği olumsuz duyguların nedenini aydınlatacaktı. Macar kadim tarihi hakkındaki yeni yaklaşımlar aynı zamanda politik ve stratejik bir meseleydi (2004: 22-23).

Fin-Ugor dil teorisi karşıtlarından biri de László Marácztı. Amsterdam Üniversitesi’nde dil bilim profesörü olan Maráczt, Macarların Dönüm Noktası [Hongaarse Kentering] adlı eserinde Fin-Ugor teorisinin Macar dilinin kök ve ek ilkelerini yansıtmaktan uzak olduğunu kaydetmekteydi. Bir dilin akrabalık ilişkilerinin ortaya çıkartılabilmesi için öncelikle kök sisteminin incelenmesi gerektiğini ve yeterli sonuca ulaşıldıktan sonra Macarcanın diğer çekimli dillerle karşılaştırılabilmesinin mümkün olduğunu belirtiyordu. Ona göre Macarca kadim bir dil olup, başka bir dilden türememişti (1995:137).

Bir diğer dil bilimci Angela Marcantonio’nun görüşleri, László Maráczt’ın paralelindeydi. *The Uralic Language Family: Facts, Myths and Statistics* adlı eserinde Fin-Ugor dil teorisini eleştiriyordu. Ona göre dil akrabalığının ortaya çıkarılmasında kullanılan karşılaştırma yönteminin esnekliği güvenilir olmaktan uzaktır. Başka bir deyişle karşılaştırma yöntemi, hedeflenen sonuca göre kolaylıkla manipüle edilebilmektedir. Dolayısıyla bu yöntemin hassas olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Sonuç olarak geleneksel ve resmi Ural teorisi artık gücünü yitirmiştir; çünkü arkeoloji ve genetik gibi diğer bilim dalları teoriyi desteklememektedir. Dahası Fin-Ugor dil ilkesi dil bilimsel olarak da soru işaretlerine cevap sağlayamamaktadır. Dolayısıyla Macarlık ve Macarcanın Ural kökeni sorgulanabilir. Özellikle filoloji ve morfoloji alanında genel kabul görececek karşılaştırmalı bir çalışma gerçekleştirilmelidir (2002: 55-68).

Günümüz Macaristanı’ndaki Fin-Ugor teorisi karşıtlarının diğer bir önemli ismi Kumanlar üzerine araştırmalar yapan István Mándoky Kongur’dur. Macar Bilimler Akademisi İç Asya Araştırma

Grubu'nda da [Magyar Tudományos Akadémia Belső-ázsiai Kutatócsoport] çalışan Kongur, Başkurdistan ve Volga Tatarları arasında araştırmalar yapmış, Macarlar ve Kazaklar arasında bazı boy adlarının ortak olduğunu saptamıştır.

1996'da Macar Bilimler Akademisi'ne sunduğu raporda şu ifadeler rastlamaktayız: "...Kazak boy sisteminde neredeyse 100.000 kişiyi kapsayan Macar, Majar ya da Madyar adında bir boy var. Bu boyun kökeni hakkında ya hiç ya da çok az araştırma yapıldı. Öte yandan Kazakistan İlimler Akademisi Edebiyat ve Halk Şiiri Kurumu'nun arşivinde konuyla ilgili çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilere göre Kazak-Macarlar yani Madyarlar, bir zamanlar batıya göç etmiş büyük bir milletin bu topraklarda kalan parçasıdır..." (Benkő 2007: 80). Aslında Mándoky raporunda köken efsanelerinin önemini vurguluyordu, buna göre Macar-Kazak boyunun mensupları, kendilerini batıya göç etmiş büyük bir milletin torunları olarak görmekteydi.

Mándoky'nin temennisini Mihály Benkő geliştirdi. Kendisi Asya'da Julianus'un İzinde [Julianus Nyomdokain Ázsiában], Torgay Madyarları [A Torgaji Madiarok], Macar Kıpçakları [Magyar-Kipcsakok] başlıcaları olmak üzere çeşitli eserler yazdı. Çalışmalarında Macar adındaki Kazak boyunun Macar etnik bağlantıları üzerine tespitlerde bulunuyor ve bölge halkı arasında yaptığı araştırmalarda elde ettiği sonuçlarla fikirlerini destekliyordu (Benkő 2002: 59).

2000'den itibaren antropolog András Zsolt Bíró, Macar isimli Kazak boyu hakkında genetik araştırmaların yapılması gerektiğini vurguladı. Böylece bu boyun erkek üyelerinden alınan tükürük örnekleri Budapeşte Tıp Kurumu'nun DNA laboratuvarında incelendi. Ulaşılan sonuçlar 39 boy ile de karşılaştırılmış ve genetik olasılık yöntemi çerçevesinde Macar adlı Kazak boyunun genetik olarak en çok Macarlara yakın olduğu saptanmıştır (Margittai 2007: 10).

Bu çerçevede 2007'de Kazakistan'da düzenlenen kurultayın başlıca hedefi ülke geneline dağılmış Macar boyu Kazaklarını bir araya getirmek olmuştur. András Zsolt Bíró başkanlığında 18 kişiden oluşan heyet de kurultaya Macaristan'ı temsilen katıldı. Bunun ardından 2008 yılında Macaristan'da ilk kez, ancak 70000 kişinin katılımıyla kurultay düzenlendi (Forrai 2009: 8).

Kurultayın ardından Macaristan'da Macarlığın kökenini Orta Asya'da arayan iki grup ortaya çıktı. Bunlardan biri Ferenc Vukics başkanlığındaki Macar Birliği [Magyarok Szövetsége] idi. Örgütlenme Karpat Havzası içindeki Macarların kültürel kimlik ve ortak tarihlerine odaklanıyordu. Bu örgütlenme aynı zamanda her yıl düzenlenen Macar Ulusal Toplantısı [Magyarok Országos Gyűlése] adında bir etkinlik düzenlemeye başladı (Jeskó - Bakó - Tóth 2012: 83).

András Zsolt Bíró, Macar-Turan Vakfı'nı [Magyar-Turán Alapítvány] kurarak 2009'dan itibaren turanist geleneği devam ettirdi. Vakfın üstlendiği 2010 yılındaki kurultaya 100.000'den fazla katılım gerçekleşti (Jeskó - Bakó - Tóth 2012: 83-100).

2012 yılındaki kurultayın ardından gazeteci Joelle Stolz, Le Monde'da konuyla ilgili bir yazı kaleme aldı. Makalesine göre turanizm Miklós Horthy restorasyon dönemiyle bağlantı halindeydi. Kurultayın "turanizmin ruhuna" uygun olarak gerçekleştirildiğini, Macarların Asya kökenlerini vurguladığını belirtti. Stolz kurultayı şöyle betimledi: "Ferenc Szálasi idaresindeki Macar faşizminin temel dayanak noktası turanizmdi. Şimdi ise aşırı sağ politikanın ilgi toplayan bir yönelimi. Bunun yanı sıra turanizm antisemitik bir anlam da içermektedir; soyun Hunlardan geldiğinin düşünülmesi 'diğerlerinin' yani çingenelerin ve yahudilerin dışlanması anlamına gelmektedir." Makalede aynı zamanda tarihçi Krisztián Ungvári'nin görüşlerine de başvurulmuş ve şu ifadelerine yer verilmiştir: "Turanizmin bugün

büyük yankı bulmaktadır. Bunun ardında büyük ulus olma ilizyonu ve Avrupa'nın reddi bulunmaktadır” (18 Août 2012: 5).

Bu yazıya karşın sağ görüşlü Macar haftalık dergisi Barikat'ın [Barikád] baş editörü Sándor Pörzse şu açıklamayı yapıyordu: *“Kurultayın insanların akıllarındaki rahatsız edici fikirleri ortadan kaldıracığına güveniyorum... Katılımcılar artık kökenimizle ilgili gerçekleri kabul etmektedirler. Macarların çoğu Fin-Ugor köken teorisine bağlı olsalar da kurultaya katılan akraba milletlerin temsilcileri aracılığıyla yurdumuz yaşayanları genetik akrabalarını tanıma imkanı bulmaktadırlar” (Hazai Pálya 2012: 11).*

Fin-Ugorizm ve Altayizmin Toplumsal Boyutu

Etnik köken kavramı bilimsel açıdan belli bir çerçeveye yerleştirilebilmekle beraber, bireylerin kültürel ve siyasi anlamda kendilerini hangi etnik gruba dahil ettikleri sorusuna verdikleri cevap çoğu zaman bilimsellik yerine bireysel kabule dayanmakta ve bu bireysel kabul toplumsal bilincin temelini oluşturmaktadır. Dil bilimciler, tarihçiler ve arkeologların görüşlerine rağmen 2006 yılında yapılan bir anket çalışması bu durumu gözler önüne sermektedir.

Aslında 2000 yılında Sándor Maticsák ve Gergely Dusnoki tarafından Macarların etnik kimliğini kişisel kabul temelinde ele alan bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Ancak ilk ve orta öğretimdeki 137 öğretmen ve öğrenci arasında gerçekleştirilen bu anket lexikal nitelik taşıdığından başarılı sonuçlar vermemiştir.

Bundan altı yıl sonra Macaristan, Debrecen'de diğer milletlerle olan akrabalığı konu alan bir anket çalışması daha gerçekleştirildi.² İlk ve orta öğretimdeki öğrenci ve öğretmenler ile üniversite öğrencilerine sorular yöneltilmiş, böylelikle *diletant* ve bilimsel görüşlerin ne denli yayılma sahası bulunduğu saptanmaya çalışılmıştır. Araştırmacı, ankete bir şaşırtma unsuru da yerleştirmiş; kendisinin uydurduğu “Kumçari” dilini seçenekler arasına koyarak kişilerin tepkisini ölçmeye çalışmıştır (Bánhalmi 2008: 19-25).

Edebiyat ve tarih bölümünden onar öğrencinin anket sonuçlarında Macarcanın Fin-Ugor/Ural kökeninden geldiği saptaması, biri hariç tümü tarafından kabul edilmiştir. Aynı zamanda Türkçe, Sümerce, Latince, Japonca, İbranice, Akadca gibi dillerle Macarcanın bağdaştırılmasına yönelik denemelerden de haberdarlardır. Öğrenciler dil akrabalığının dil bilimsel, genetik akrabalığın ise biyolojik bir mesele olduğu ayrımını yapmıştır. Anket yapılan tarih öğrencilerinden biri Fin-Ugor dil ilkesini kabul etmeyip, Macarcanın Türkçe ile akrabalığını benimsemiştir. Ayrıca edebiyat öğrencileri arasında on kişiden yalnızca üçü ses uyuşma kuralları konusunda bilgi sahibidir.

Edebiyat ve tarih öğrencisi olmayan üniversiteliler ve orta öğretim öğrencileri arasında yapılan anket ise oldukça dramatik sonuçlar vermiştir. Öğrencilerin bir kısmı Macarları Germenlerle akraba göstermiştir. Türkçeyi akraba dil olarak görmedikleri, fakat alıntı kelimelerden haberdar oldukları tespit edilmiştir. Kumçari dili hakkında ya karar verememişler ya da Macarlıkla akrabalığının olmadığını belirtmişlerdir. Sadece bir kişi böyle bir dilin olmadığını yazmıştır.

Altı tarih ve edebiyat öğretmenine yapılan ankette bir edebiyat öğretmeni, Macarlığın hem Fin-Ugor hem de Altay boylarıyla bir akrabalığının olduğunu söylemiştir. Tarih öğretmeni ise Macarlığın dil bilimsel anlamda Fin-Ugor, genetik anlamda ise Türk kökenli olduğunu belirtmekteydi. Dil ve genetik alanındaki farklılığı ayırt etmelerinin yanı sıra bir öğretmen, dile oranla genetiğin milli kimlikte daha etkili olduğunu söylemiştir.

Edebiyat ve tarih öğretmeni olmayan yedi öğretmenle yapılan ankette, öğretmenlerin yarısından çoğu hem Fin-Ugor hem de Türk kökeni tezini kabul etmiştir. Bir kişi ise Macarların köklerini Türklerden aldığını savunmuştur.

Sekizinci sınıf 167 öğrenci arasında yapılan ankette, öğrenciler eski Krallık Macaristan'ı topraklarında yaşamış olmalarından dolayı Romenleri, Slovakları, Almanları akraba milletler olarak tanımlamışlardır. Bakış açıları aile ortamı, tarih ve etik derslerinde öğrendiklerine dayanmaktadır. Géza Gárdonyi'nin Eğri Yıldızları romanı dolayısıyla Macarları Türklerle akraba tutanlar da vardır.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, Mohaç'la başlayan ve Sovyet rejiminden çıkana kadar geçen çağlar boyunca Macar topraklarının Osmanlılar, Almanlar ve Ruslar tarafından idare edilmiş olması, dahası I. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Trianon Antlaşması'yla Macar ülkesinin % 71'inin kaybedilmesi; sonu gelmez politik ve tarihsel arayışları beraberinde getirmiştir. Mevcut durum Macaristan'da milliyetçiliği güçlendirmiş, "Slav ve Alman denizinde" bir akraba bulma hissiyatını desteklemiştir. Bu çerçevede doğudan göç ederek batıdaki kavimlere kendini kabul ettirmiş Macarlığın zihniyetinde vücut bulan turanizm, sosyo-politik bir kavram olarak doğuya doğru yayılma alanı edinen stratejik bir değeri ifade etmiştir. Ayrıca romantik yaklaşımlar "doğulu olmak" düşüncesini canlı tutmuştur. Bu konudaki en çarpıcı örneğe Macar şair János Arany'nin Saf Destanımız [Naiv Eposzunk] adlı eserinin satırlarında rastlanmaktadır: "*Ne zaman yabancı halk şiirlerinin birer eski kalıntısı elimе geçse, daima kendime üzüntüyle sorarım: Acaba bizim de eski, hakiki bir destanımız var mı?*" (1962: 218).

Her ne kadar Macar turan düşüncesi hızlı bir gelişme gösterdiyse de çözülme süreci de politik gelişmelere bağlı olarak ansızın gerçekleşti. I. Dünya Savaşı ve Trianon Antlaşması'nın neden olduğu travma, Macaristan'daki Fin-Ugor dil teorisi karşıtı görüşlere yaygınlık kazandırdı. Ancak bu durum hareketin marjinalleşmesine neden olduğundan anti Fin-Ugorizm gerek bilimsel gerekse politik çevrelerde itibarını yitirdi.

Günümüz itibarıyla kök dil, rekonstrüksiyon ayrıntıları, ata yurt problemi, göç yönleri ve kronolojisi hakkında cevap bekleyen sorular olmakla birlikte Fin-Ugor/ Ural dilleri dışında herhangi başka bir dilin Macarcayla akraba olabileceği görüşü bilimsel olarak kabul görmemiştir. Pre-Ural dönemine ilişkin düşünceler ise daha ziyade hipotetik aşamada olup, bunlara verilebilecek cevaplar spekülasyon sınırını geçmemektedir. Geline nokta açısından Fin-Ugor dil akrabalığı düşüncesi inanç, sempati ya da politik bir görüş olmaktan ziyade bilimsel bir saptama olup, bu saptamanın güçlendirilmesi için Macar Fin-Ugoristleri arasında ayrı bir çalışma grubu oluşturulması düşüncesi yaygınlaşmıştır ve bu grubun her şeyden önce orta öğretim için uygun bir ders kitabı çıkarması ve konuyla ilgili yeni bir eğitim modeli belirlemesi benimsenmiştir (Rédei: 2003: 10). 2006 yılında Macaristan-Debrecen'de düzenlenen Uluslararası Hungaroloji Kongresi'nde de en azından temel bilgilerin aktarılabilmesine yönelik bir kitabın yazılması konusunda görüşler bildirilmiştir (Csúcs 2007: 172).

Kaynakça

- A Lengyel - Magyar Vegyes Krónika (2004). Fordította: Tóth Péter, Miskolc: Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica. Tomus IX. Fasciculus 4. Miskolci Egyetemi Kiadó. s. 223-242.
- Anonymus Gesta Hungarorum. (1977). Fordította: Pais Dezső. Budapest: Helikon Kiadó.
- Arany, János. (1962). *Naiv Eposzunk A. J. Összes Művei*. X. Kötet. Sajtó alá rendezte. Keresztury Mária. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Asztalos, Miklós; Pethő, Sándor. (1933). *Magyar Nemzet Története (Ősidőktől Napjainkig)*. Budapest: Lantos Könyvkiadó Vállalat.
- Bakay, Kornél. (2004). A Történetkutató Sorsa Magyarországon. *Magyarnak Lenni: Büszke Gyönyörűség! Tanulmányok és Előadások*. Pomáz: Kráter Kiadó. s. 11-17.
- Bakay, Kornél. (2004). Magyarság és Európa, A Magyarság és A Kelet. *Őstörténeti Konferencia*. Budapest: Magyarok Világszövetsége. s. 22-24.
- Baktay, Ervin. (1942). *A Háromszéktől A Himalájáig. Körösi Csoma Sándor Életútja*. Budapest: Vörösvári Kiadóvállalat.
- Bánhalmi, József. (2008). *Az Alternatív Nyelvrokonítási Kísérletek Újabb Megközelítései*. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Bárczi, Géza. (1975). *A Magyar Nyelv Életrajza*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bárczi, Géza; Benkő, Loránd; Berrár, Jolán (1967). *A Magyar Nyelv Történet*. Budapest: Tankönyv Kiadó.
- Benkő, Mihály (2002). *Julianus Nyomdokain Ázsiában*. Budapest: Timp Kiadó.
- Benkő, Mihály. (2007). Mándoky Kongur István A Kazak-Magyarokról. *Eleink*. VII/14, s. 78-83.
- Bereczki, Gábor (2010). Tévtanok, Rögeszmék A Magyar Őstörténet Kutatásában. *A nyelvrokonságról*. Szerkesztette: Honti László. Budapest: Tinta Kiadó. s. 31-44.
- Cholnoky, Jenő. (1940). Ős Hazából Új Hazába. *Nemzeti Könyvtár*. Budapest. S. 20, s. 1-32.
- Csúcs, Sándor. (2007). Viszonyunk Az Alternatív Nyelvrokonításhoz. *Nyelv, Nemzet, Identitás, Az VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus*. II. Kötet. Szerkesztette: Maticsák Sándor. Budapest - Debrecen: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. s. 169-176.
- Dessewffy, István. (1921). A Magyarországi Turáni Szövetség Céljai és Működése. *Turán*. S. 1. s. 74-76.
- Doğan, İsmail. (2006). Nyelv- és Néprokonsági Nézetek Párhuzamai Törökországban és Magyarországon. *Folia Uralica Debreceniensia*. S. 13, s. 159-166.
- Doğan, İsmail. (2007). Nyelv- és Néprokonsági Dilettáns Nézetek Párhuzamai Törökországban és Magyarországon. *Nyelv, Nemzet, Identitás, Az VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus*. II. Kötet. Szerkesztette: Maticsák Sándor, Budapest - Debrecen: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. s. 177-184.

- Domokos, Péter. (1977). *Uralisztikai Olvasókönyv*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Domokos, Péter. (1984). *Finnugor - Szamojéd (Uráli) Regék és Mondák I-II*. Kötet. Budapest: Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó.
- Domokos, Péter. (1990). *Szkitiától Lappóniáig - A Nyelvrokonság és az Őstörténet Kérdéskörének Visszhangja Irodalmunkban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Forrai, Melinda Mária. (2009 Augusztus 19). A Nemzet Képes Méltóságban Együtt Ünnepelni. *Magyar Nemzet*. s. 8.
- Györffy, György. (1986). *A Magyarok Elődeiről és A Honfoglalásról. Kortársak és Krónikások Híradásai*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hajdu, Péter. (1998). A Magyar - Ugor vs Altaji Összehasonlító Az Uráli Nyelvészetig (via Finnugor). *125 Éves A Budapesti Finnugor Tanszék: Jubileumi Kötet*. Szerkesztette: Domokos Peter - Csepregi Marta. Uralisztikai Tanulmányok. Budapest. S. 9, s. 56–62.
- Hary, Györgyné. (1976). Kiegészítések Egy Nyelvita Történetéhez. *Valóság*. S. 10. s. 94-101.
- Hóman, Bálint. (2002). *A Történelem Útja*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Jeskó, József; Bakó, Judit; Tóth, Zoltán. (2012). A Radikális Jobboldal Webes Hálózatai. (Jobbik: Egy Network-Párt Természetrája). *Politikatudományi Szemle*. S. 1, s. 81-101.
- Kézai Simon Mester Krónikája*. (1862). Fordította: Szabó Károly, Pest: Ráth Mór.
- Kincses, Nagy Éva. (1991). "A Turáni Gondolat", *Őstörténet és Nemzettudat 1919-1931*. Szeged: Magyar Őstörténeti Könyvtár.
- Lengyel, Dénes. (1972). *Régi Magyar Mondák*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Marác, László. (1995). *Hongaarse Kentering. Een Politieke Beschouwing Over Midden-Europa*. Nieuwegein: Aspekt.
- Marcantonio, Angela. (2002). *The Uralic Language Family: Facts, Myths and Statistics*. The Philological Society. Oxford and Boston: Wiley - Blackwell.
- Margittai, Gábor. (2007 Június 23). Középső Horda. *Magyar Nemzet*. s. 10.
- Maticsák, Sándor - Dusnoki, Gergely. (2003). Finnugor Rokonságtudatunkról. *Finnugor Világ*. VIII/3. s. 19-21.
- Mikó, Imre. (1943). *A Magyar Államnyelv Kérdése A Magyar Országgyűlés Előtt 1790-1825*. Kolozsvár: Az Erdélyi Múzeum - Egyesület Kiadása.
- Müller, Max F. (1855). *The Languages of the Seat of War in the East, with a Survey of Three Families of Languages, Semitic, Arian, Turanian*. London: Williams and Norgate.
- Müller, Miksa. (1873-1874). *Müller Miksa Felolvasásai A Nyelvtudományról*. Fordította: Steiner Zsigmond. I. Kötet, Első füzet - Harmadik füzet. Budapest: Ráth Mór.
- Nagy, Imre Csaba. (2007). Magyar Nyelv Oktatása Orosz Anyanyelvűeknek A Szentpétervári Egyetemen. *THL2 A Magyar Nyelv és Kultúra Tanításának Szakfolyóirata*. S. 1-2. s. 124-129.
- Nagy, Károly. (2003). *Őshazakeresőink Nyomában*. Szekszárd: Magyar Könyvklub.

Nagy, Lajos Sassi. (1909). *Magyar-Török-Balkán Gazdasági Összeköttetés*. Löblövitiz Budapest: Zsigmond Könyvsajtó.

Nemeskürty, István. (1925). *A Magyar Irodalom Története 1000-1945*. I. Kötet. Budapest: Szent István Társulat.

Pörzse, Sándor (2012). *Hazai Pálya*. II/ 4. s. 11.

Rédei, Károly. (2003). *Őstörténetünk Kérdései, A Nyelvészeti Dilettantizmus Kritikája*. Budapest: Balassi Kiadó.

Stolz, Par Joëlle. (18 Août 2012). Le touranisme, refuge de Hongrois obsédés par leur quête d'identité", *Le Monde*. s. 5.

Szekfű, Gyula. (1929). A Turáni Szláv Parasztállam. *Magyar Szemle*. S. 5, s. 30-37.

Varga, Géza. (1993). *Bronzkori Magyar Írásbeliség, Írástörténeti Tanulmányok*, Budapest: Írástörténeti Kutató Intézet.

Varga, Géza. (1998). *A Székely Rovásírás Eredete, Az Özönvíz Káoszából Kiemelkedő Istenek Hagyatéka*. Írástörténeti Tanulmányok. Budapest: Írástörténeti Kutatóintézet.

Varga, Géza. (2001). *A Székelység Eredete, A Honfoglalók Könyvtárai Székely Rovásjelek Hun Tárgyakon és Más Tanulmányok*, Írástörténeti Tanulmányok. Budapest: Írástörténeti Kutatóintézet.

Werbőczy, István. (1990). *Tripartitum. A Dicsőséges Magyar Királyság Szokásjogának Hármas Könyve*. Latin-Magyar Nyelvű Kiadás. Szerkesztette: Gazda István, fordította: Csiky Kálmán, Budapest: Teka.

ⁱ Bárczi Géza son etkene daha fazla itimat etmekte dir Macarca, Vogulca ve Ostyak dilindeki ortak Türkçe kelimeleri buna bağlar. Bk. Bárczi, Géza; Benkő, Loránd; Berrár (1967). Jolán *A Magyar Nyelv Történet*. Budapest: Tankönyv Kiadó. s. 183.

² Bk. Maticsák, Sándor; Dusnoki, Gergely (2003). Innugor Rokonságtudatunkról. *Finnugor Világ*. VIII/3, s. 19-21.